

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XII (2012)

MISCELLANEA

Anna Zapalec

Instytut Historii UP w Krakowie

Wybrane aspekty kwerendy w archiwach rosyjskich Syberii Wschodniej dotyczącej deportacji obywateli polskich w głąb ZSRS (1940–1946)

W latach 1940–1941 z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, zajętych we wrześniu 1939 r. przez Armię Czerwoną, przymusowo przesiedlono w głąb Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS) co najmniej 315 000–320 000 obywateli polskich, z których ponad 103 500 osób trafiło na teren Syberii¹: na Syberię Wschodnią – około 44 000 deportowanych, a na teren Syberii Zachodniej – ponad 59 500 osób². Przymusowe przesiedlenia obywateli polskich w głąb ZSRS miały

¹ Syberia to ogromne terytorium rozciągające się od Uralu na zachodzie do Oceanu Spokojnego na wschodzie i od stepów Azji Środkowej, Altaju i połączonych z nim masywów górskich na południu do Oceanu Lodowatego na północy. Geograficznie Syberię dzieli się zasadniczo na: Syberię Zachodnią – obszar od Uralu aż do działu wodnego rzek Obu i Jeniseju oraz od wybrzeży Morza Arktycznego do granic Kazachstanu i Mongolii; Syberię Wschodnią – od działu wodnego rzek Obu i Jeniseju do wschodnich pasm górskich oddzielających od siebie zlewiska Morza Arktycznego i Oceanu Spokojnego oraz wyróżnia się rosyjski Daleki Wschód, ale teren ten nie zawsze jest traktowany jako obszar syberyjski. Podają za: M. Hess, B. Rychłowski, *Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich*, [w:] *Geografia powszechna*, t. IV, *Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, Azja, Afryka*, pod red. A. Zierhoffera, Warszawa 1967, s. 71–80; S.P. Susłow, *Geografia fizyczna azjatyckiej części ZSRR*, Warszawa 1961, s. 431.

² Jeszcze w czasie trwania II wojny światowej próbowano określić liczbę obywateli polskich deportowanych w latach 1939–1941 w głąb ZSRS. Jedne z pierwszych polskich szacunków z 1943 r. podawały liczbę 1 050 000 osób wywiezionych w czterech deportacjach: 10 lutego, 13 kwietnia, 29 czerwca 1940 r. oraz w maju i czerwcu 1941 r. W 1950 r. obliczano ilość deportowanych nawet na 1 200 000 obywateli polskich. Te szacunki utrzymywały się także w późniejszym okresie powojennym. Zostały one zakwestionowane w latach 90. XX w., gdy zaczęto udostępniać archiwalia sowieckie z okresu II wojny światowej. Wtedy to liczbę deportowanych obywateli polskich określono na minimum 315 000–330 000. Kwestia ta nadal jest przedmiotem badań, ale ostatnie szacunki nie zostały do tej pory podważone przez kolejne badania prowadzone przez historyków polskich i rosyjskich. Podają za: *Sprawozdanie z dyskusji dotyczącej liczby obywateli polskich wywiezionych do Związku Sowieckiego w latach 1939–1941*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1996, t. 31; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1994, „Prace Historyczne” [Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego], t. 3, s. 26–33. A. Gurianow, *Cztery deportacje 1940–1941*, „Karta” 1994, nr 12, s. 114–115;

także miejsce w latach 1944–1952, ale o tych deportacjach stosunkowo mniej wiadomo, gdyż temat ten jest jeszcze słabo rozpoznany w archiwach rosyjskich. Szacuje się, że z byłych Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej zostało w tym okresie deportowanych około 217 000 osób różnych narodowości, a w przybliżeniu w pierwszej dekadzie powojennej z tego obszaru przymusowo wysiedlono od 12 800 do 13 000 osób narodowości polskiej³. Podobne akcje zostały przeprowadzone i na innych terenach polskich, tj. w zachodniej i północnej Polsce, gdzie w 1944 r. i w 1945 r. wkroczyła Armia Czerwona⁴.

Obywatele polscy deportowani w latach 1940–1941 z ziem polskich anektowanych w 1939 r. do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (USRS) i Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (BSRS) skierowani zostali głąb ZSRS w następstwie czterech akcji deportacyjnych przeprowadzonych w dniach 10 lutego, 13 kwietnia i 29 czerwca 1940 r. oraz w maju i czerwcu 1941 r. Wtedy to władze sowieckie przy użyciu struktur aparatu przemocy (m.in. NKWD) dokonały przymusowego wysiedlenia ludności, którą skierowano do nowych miejsc pobytu, gdzie została ona poddana nadzorowi ze strony aparatu NKWD i znacznie ograniczono jej prawa i swobodę życia⁵. Na teren Syberii Wschodniej trafiła tylko część obywateli polskich wywiezionych w lutym i czerwcu 1940 r. oraz w maju i czerwcu 1941 r. Zostali oni osiedleni w Kraju Krasnojarskim i w obwodzie irkuckim oraz w Jakuckiej Autonomicznej Republice Sowieckiej, ale w tym ostatnim przypadku trafiła tu mniejsza grupa przesiedlonych niż w inne miejsca, bo według danych z kwietnia 1941 r. zostało tu przymusowo osiedlonych tylko 3 510 osób⁶. Deportowani na terenie Syberii Wschodniej zostali skierowani przede wszystkim do pracy przy wyrębie lasu oraz do innych zajęć związanych z przemysłem drzewnym. Były to prace ciężkie pod względem fizycznym i prowadzone w bardzo trudnych warunkach klimatycznych, gdyż odbywały się także w zimie przy dużych mrozach. Sytuacja rodzin deportowanych była w pewnym stopniu uzależniona od statusu, który władze sowieckie nadały poszczególnym grupom przymusowo przesiedlonych. Rodziny deportowane w lutym 1940 r. zaliczono do kategorii specprzesiedleńców (*specpriesielency-osadniki*). Podobnie było z osobami przymusowo przesiedlonymi

D. Boćkowski podał liczbę ponad 387 000 osób deportowanych w czterech deportacjach w latach 1940–1941. Zob.: D. Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999, s. 72–73, 84. Analizę szacunków dotyczących liczby obywateli polskich deportowanych w głąb ZSRS w latach 1940–1941 dokładnie przedstawił w jednym z artykułów Albin Głowacki: *Deportowani w latach 1940–1941*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod obiema okupacjami*, pod red. W. Materskiego i T. Szaroty, Warszawa 2009, s. 238–246.

³ Nie uwzględnia się w tym szacunku osób skazanych na mocy wyroków sądowych oraz skierowanych na przymusowe osiedlenie po odbyciu kary. Podaję za: G. Hryciuk, *Deportacje z byłych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1952*, [w:] *Polska 1939–1945...*, s. 325.

⁴ M. Golon, „Pomorska obława”. *Deportacje Polaków z Pomorza do obozów NKWD w ZSRR w 1945 r.*, [w:] *Polska 1939–1945...*, s. 292–293, 310.

⁵ A. Głowacki, *Deportowani w latach 1940–1941*, [w:] *Polska 1939–1945...*, s. 238.

⁶ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności...*, s. 232–233; W.N. Ziemschow, *Spiecposielency w SSSR 1930–1960*, Moskwa 2003, s. 85.

w czerwcu 1940 r., których określano jako „specprzesiedleńcy-uchodźcy” (*spiecpieriesielency-bieżency*). Oznaczało to, że osoby te przebywały w osiedlach specjalnych, które podlegały Wydziałowi Osiedli Pracy i Osiedli Specjalnych Zarządu Głównego Poprawczych Obozów Pracy, Kolonii Pracy i Miejsc Uwięzienia (Otdiel trudowych i spieczalnych posielenij Głównowo uprawlenija isprawitielno-trudowych łagieriej, trudowych posielenij i miest zakluczenija; OTSP⁷ GUŁAG-u NKWD ZSRS)⁸. Osiedla specjalne nie miały charakteru obozu koncentracyjnego (łagru), ale wchodziły w strukturę GUŁAG-u, co miało wpływ na warunki życia: surowy reżim pracy, znacznie ograniczona swoboda poruszania się i silna kontrola prowadzona wobec osób przymusowo osiedlonych. Natomiast osoby deportowane do Jakucji zaliczane były do kategorii „zesłani na osiedlenie” (*ssylnoposielency*). Skutkowało to nieco innymi warunkami osiedlenia pod względem prawnym i administracyjnym. Przede wszystkim byli oni skierowani tutaj na krótszy okres, tj. na 20 lat, musieli co pewien czas meldować się w miejscowej placówce NKWD i nie mogli samowolnie opuszczać miejsca osiedlenia. Przysługiwało im prawo do pracy w przedsiębiorstwach państwowych i spółdzielczych oraz posiadali prawa socjalne, jakie mieli wolni obywatele ZSRS. Pomimo tego w odczuciu osób deportowanych warunki życia dla nich wcale nie były lekkie, gdyż determinowała je ciężka praca, bardzo trudny klimat i niewystarczające zarobki, aby uchronić ich przed głodem⁹.

W badaniach prowadzonych nad procesem deportacji obywateli polskich przebywających na przymusowym osiedleniu na Syberii Wschodniej jednym z największych i najbardziej przydatnym jest zespół źródeł przechowywanych w Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej (Gasudarstwiennoj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi; GARF). Zawiera on obszerną dokumentację Wydziału Osiedli Pracy i Osiedli Specjalnych OTSP GUŁAG-u NKWD ZSRS na szczeblu centralnym i z poszczególnych regionów Związku Sowieckiego. Ze względu na to, że dokumentacja NKWD niższego szczebla w rosyjskich archiwach lokalnych w zasadzie jest niedostępna do badań naukowych, to zespół ten stanowi ważny zbiór źródeł między innymi do badań nad procesem deportacji – nie tylko losów obywateli polskich w okresie II wojny światowej, ale także innych grup społecznych i narodowościowych poddanych takim represjom¹⁰.

Natomiast archiwa lokalne na Syberii Wschodniej w obwodach, krajach i republikach, podobnie jak w innych częściach Federacji Rosyjskiej, dzielą się na archiwa państwowe i resortowe. Ten podział ma wpływ na prowadzenie kwerendy. Archiwa państwowe opierają się na przepisach, które obowiązują na terenie całej Federacji Rosyjskiej. Szczegółowe zasady ich wykonywania określa jednak już dyrekcja archiwum, która bezpośrednio zarządza instytucją. Przepisy wewnętrzne archiwum precyzują zasady pracy historyka w czytelniku oraz warunkują szczegółowe instrukcje

⁷ OTSP GUŁAG-u NKWD ZSRS powstał w połowie 1940 r. z połączenia Wydziału Osiedli Pracy (Otdiel trudowych posielenij; OTP) z Wydziałem Przesiedleń Specjalnych (Otdiel Spiecpieriesielenij; OSP); D. Boćkowski, *Czas nadziei...*, s. 122.

⁸ Tamże.

⁹ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności...*, s. 245–246.

¹⁰ Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej (Gasudarstwiennoj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi; GARF), f. 9479: Wydział Osiedli Pracy i Osiedli Specjalnych OTSP GUŁAG-u NKWD ZSRS, op. 1.

wydawania dokumentów, a także wykonywania ich kopii, w tym wysokość ceny za usługi reprograficzne, oraz ustalają inne czynności związane z udostępnianiem archiwaliów. W związku z tym w poszczególnych lokalnych archiwach rosyjskich istnieją pewne różnice w szczegółowych zasadach pracy czytelnika w pracowni naukowej.

W Państwowym Archiwum Obwodu Irkuckiego (GAIO) w Irkucku podczas kwerendy prowadzonej w 2011 r. swobodny dostęp do zbiorów był jedynie możliwy dla archiwaliów wytworzonych do 1938 r. Natomiast praca z materiałami powstałymi później była bardzo ograniczona i w zasadzie poza danymi statystycznymi nie wydawano innych źródeł¹¹. W archiwum tym pewnym ułatwieniem dla orientacji w zasobie były inwentarze archiwalne, ale stosunkowo stare, gdyż pochodzące z 1975 r. i 1987 r. Większą wartość posiadał przewodnik archiwalny pt. *Archiwalne instytucje obwodu irkuckiego. Przewodnik*, w którym uwzględniono nowe nabytki w GAIO. Ponadto można było też w nim zapoznać się z wykazem nowych nabytków w innych państwowych archiwach w Irkucku i w poszczególnych archiwach rejonowych¹².

Dużo szerszy dostęp do dokumentacji z lat 1940–1946 istniał w Państwowym Archiwum Najnowszej Historii obwodu irkuckiego. Źródła dotyczące obywateli polskich deportowanych w 1940 r. znajdowały się przede wszystkim w zespole wytworzonym przez Irkucki Komitet Obwodowy Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) (Irkucki Obkom WKP(b)) oraz w zespołach zawierających materiały komitetów partii komunistycznej niższego szczebla. Ogólnie wszystkie odśzukane źródła nie tworzyły obszernego zbioru, ale pomimo to stanowiły one cenne źródło dotyczące problemów życia codziennego rodzin deportowanych i pokazywały niektóre decyzje władz lokalnych podejmowane wobec obywateli polskich przymusowo osiedlonych na terenie obwodu irkuckiego¹³.

Źródła do dziejów obywateli polskich deportowanych do obwodu irkuckiego przechowywane są także w miejscowym Centrum Informacyjnym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (ros. MWD), ale dostęp do nich jest znacznie ograniczony. Znajdują się tam materiały dotyczące Polaków deportowanych w latach 1940–1941 oraz więźniów przetrzymywanych w łagrach na terenie obwodu irkuckiego w czasie II wojny światowej. Oprócz tego przechowywana jest tam nadal dokumentacja dotycząca żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, którzy byli deportowani wraz z rodzinami w głąb ZSRS w 1951 r. z ziem polskich, które po wojnie nie znalazły się w nowych granicach Polski (byłe Kresy Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej).

¹¹ Państwowe Archiwum Obwodu Irkuckiego (Gosudarstwiennyj archiw irkuckoj obłasti; GAIO), f. 1933: Komitet Wykonawczy Irkuckiej Obwodowej Rady Delegatów Robotniczych. W archiwum tym zachował się komplet dokumentów obłispołkomu za lata 1940–1946. Niestety, inwentarz zespołu nie zawierał wykazu tytułów postanowień, co uniemożliwiło rozpoznanie, czy w ogóle znajdują się tam postanowienia dotyczące obywateli polskich deportowanych do obwodu irkuckiego.

¹² *Archiwalne instytucje obwodu irkuckiego. Przewodnik*, Irkuck 2003.

¹³ Państwowe Archiwum Historii Najnowszej Obwodu Irkuckiego (Gosudarstwiennyj archiw nowiejszej istorii irkuckoj obłasti; GANIIO), f. 127: Irkucki Komitet Obwodowy WKP(b), op. 1; tamże, f. 273: Tułyński Komitet Rejonowy WKP(b), op. 2; tamże, f. 280: Niżnie-Udińskij Komitet Rejonowy WKP(b), op. 9; tamże, f. 199: Tajszecki Komitet Rejonowy WKP(b), op. 1; tamże, f. 203: Szutkinski Komitet Rejonowy WKP(b), op. 2-a.

Żołnierze ci wrócili po wojnie do swych przedwojennych domów i nie wyjechali z rodzinami do Polski, a na przełomie marca i kwietnia 1951 r. zostali przymusowo przesiedleni do obwodu irkuckiego. Akcja ta objęła także wtedy rodziny byłych żołnierzy armii polskiej, którzy byli w więzieniach. Dokładna wielkość tego kontyngentu nie jest znana, ale wiadomo, że na 1 stycznia 1953 r. w dokumentach sowieckich zarejestrowanych było 4520 „andersowców”. Do tej pory opublikowano 947 biogramów żołnierzy zesłanych w ramach tego kontyngentu¹⁴. Część materiałów archiwalnych na pisemny wniosek i po uzyskaniu zgody naczelnika irkuckiego MWD przygotowuje i wydaje pracownik milicji¹⁵.

Część materiałów źródłowych dotyczących polskich deportowanych znajduje się także w Centrum Informacyjnym Federacyjnej Służby Bezpieczeństwa obwodu irkuckiego, ale uzyskanie zgody na wgląd do jakichkolwiek archiwaliów dotyczących polskich deportowanych obwarowany jest wieloma przepisami uniemożliwiającymi dostęp, m.in. tym, że mogą to zrobić tylko sami poszkodowani lub osoba dysponująca upoważnieniem notarialnym wystawionym przez osobę represjonowaną. Ogólnie w wymienionych archiwach resortowych – MSW i FSB – obowiązują odrębne i znacznie surowsze niż w archiwach państwowych zasady i przepisy w sprawie udostępniania przechowywanych dokumentów.

Wymieniona wyżej dokumentacja obwodowych organów władzy i instytucji z terenu obwodu irkuckiego, które nadzorowały osiedlenie i pracę osób deportowanych, stanowi dowód, że sytuacja obywateli polskich przebywających w tym obwodzie w połowie 1940 r. w wielu przedsiębiorstwach przemysłu drzewnego i leśnego była tragiczna pod względem bytowym. Do części osiedli specjalnych nawet przez dwa dni nie dowożono chleba, co przy zupełnym braku innych produktów żywnościowych powodowało głód. W niektórych osiedlach racje chleba na cały dzień na osobę wynosiły tylko około 0,20 kg. Niekiedy wydawano pracującym zupeł. Te warunki spowodowały, że w maju 1940 r. w osiedlach specjalnych istniejących przy przedsiębiorstwach trustu Irkuttransles (Irkuckoje transportnoje leśnoje chozizajstwo; Irkuckie Przedsiębiorstwo Transportu Leśnego) i Chimlessyrje (Chimiczskoje leśnoje syrjo; Chemiczne Surowce Leśne) wśród deportowanych obywateli polskich wystąpiły masowe zachorowania i były przypadki opuchlizny głodowej. W osiedlu Chanża, rejon tułuński, w pierwszej połowie maja 1940 r. odnotowano 20 takich przypadków i w całym osiedlu zwiększyła się znacznie śmiertelność. W ciągu 2 miesięcy pobytu w osiedlach specjalnych należących do tułuńskiego Lestranchozu (Leśnoje transportnoje chozizajstwo; Przedsiębiorstwo Transportu Leśnego; ŁTCh) zmarły 42 osoby, w większości dzieci. Podobne sytuacje zdarzały się w rejonie niżnieudińskim¹⁶.

¹⁴ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności...*, s. 466; *Spod Monte Cassino na Sybir. Deportacje byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z Białorusi, Litwy i Ukrainy w 1951 roku*, pod red. W. Adamuszko, G. Jakubowskiego, J. Tucholskiego, Warszawa 1998.

¹⁵ W czasie kwerendy udostępniono: spis jeńców wojennych – Polaków oraz wykaz speckomendantur NKWD i spis podlegających im osiedli na terenie obwodu irkuckiego z końca lat 40. XX w.

¹⁶ Państwowe Archiwum Historii Najnowszej Obwodu Irkuckiego (Gosudarstwiennij archiw nowiejszej istorii irkuckoj obłasti; GANIIO), f. 127: Irkucki Komitet Obwodowy

Interesujące zbiory źródeł posiada również Państwowe Archiwum Kraju Krasnojarskiego (Gosudarstwiennyj archiw Krasnojarskowo kraja; GAKK), które dysponuje rozbudowanymi i nowoczesnymi pomocami archiwalnymi (inventarze, przewodniki, komputerowe bazy danych), dzięki czemu łatwo można zapoznać się z zasobem archiwalnym. Z udostępnionych materiałów wykonywane są kserokopie i fotokopie, ale tylko do 5% zawartości danej teczki, co daje bardzo małe możliwości wykonania szybkiej kwerendy i w zasadzie sprowadza pracę do przepisywania fragmentów dokumentów, co znacznie wydłuża czas pracy w archiwum.

Bardzo cenne materiały źródłowe w tym archiwum zawiera dokumentacja wytworzona w latach 1943–1946 przez Wydział Handlu Specjalnego dla zaopatrzenia ludności polskiej oraz zespół Krasnojarskiego Krajowego Komitetu WKP(b). Dodatkowe źródła można odnaleźć w zespole Prokuratury Kraju Krasnojarskiego (dostęp częściowo ograniczony). Na podstawie tych materiałów oraz innych dokumentów urzędów niższego szczebla można odtworzyć wiele faktów dotyczących losów obywateli polskich przymusowo osiedlonych w Kraju Krasnojarskim w latach II wojny światowej. Pozwalają one na dokładne określenie miejsc osiedlenia i warunków życia polskich deportowanych na Syberii Wschodniej¹⁷. Wykorzystując dokumentację, E.Ł. Zbierowska przygotowała publikację naukową na temat specprzesiedleńców, w tym także dotyczącą obywateli polskich¹⁸. Ustalono dokładnie, w jakich osiedlach specjalnych w Kraju Krasnojarskim przebywali polscy osadnicy i leśnicy deportowani z Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej w dniu 10 lutego 1940 r. Zostali oni rozmieszczeni w 46 osiedlach specjalnych w 16 rejonach Kraju Krasnojarskiego: uderejskim, jenisejskim, północno-jenisejskim, jemielińskim, sowietskim, kazaczyńskim, mańskim, partizańskim, sajańskim, daurskim, bogradskim, szyrińskim, saralińskim, abańskim, n.-ingaszskim, tasiejewskim¹⁹.

Kwerenda przeprowadzona w archiwach w Irkucku i Krasnojarsku wykazała, że w lokalnych archiwach rosyjskich na Syberii Wschodniej istnieją i są udostępniane materiały źródłowe w sprawie deportacji obywateli polskich w głąb ZSRS oraz dotyczące ich losów w nowych miejscach osiedlenia (1940–1946). Stopień dostępu do tych archiwaliów jest zróżnicowany i zależy przede wszystkim od typu dokumentów oraz rosyjskich przepisów archiwalnych. Dokumenty dotyczące spraw polskich z okresu II wojny światowej w lokalnych państwowych archiwach rosyjskich

WKP(b), op. 1, d. 319, k. 455–457; tamże, f. 273: Tułyński Komitet Rejonowy WKP(b), op. 2, d. 62, k. 24–25; tamże, d. 63, k. 12–13; 80–81; tamże, d. 64, k. 66–67; tamże, f. 280: Niżnie-Udińskij Komitet Rejonowy WKP(b), op. 9, d. 159, k. 105–106; tamże, f. 199: Tajszecki Komitet Rejonowy WKP(b), op. 1, d. 517, k. 32–33; tamże, f. 203: Szutkinski Komitet Rejonowy WKP(b), op. 2-a, d. 38, k. 15. Analiza wymienionej dokumentacji, m.in. korespondencja kierowana do obwodowych władz partyjnych oraz sprawozdania z przypadków uciezek kołchoźników z miejscowych kołchozów i przedsiębiorstw świadczy o tym, że w wymienionych rejonach obwodu irkuckiego wiosną 1940 r. sytuacja żywnościowa miejscowej ludności również była bardzo zła, ale nie dochodziło wśród niej do przypadków śmierci głodowej.

¹⁷ Państwowe Archiwum Kraju Krasnojarskiego (Gosudarstwiennyj archiw Krasnojarskowo kraja; GAKK); f. 26: Krasnojarskij Krajowy Komitet WKP (b), op. 3; tamże, f. R-1330: *Uprosobtorg*, op. 1; tamże, f. R-1434: Prokuratura Kraju Krasnojarskiego, op. 12 s.

¹⁸ E.Ł. Zbierowska, *Spiecposielency w Sibiri (1940–1950-je gg)*, Krasnojarsk 2010.

¹⁹ Tamże, s. 170–171.

są jeszcze stosunkowo mało zbadane i kwerenda może przynieść odnalezienie nowych źródeł i ciekawe wnioski badawcze.

Wszelkie poszukiwania źródeł związanych z deportacjami obywateli z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej w głąb ZSRS w latach 1940–1941 oraz w okresie późniejszym, wymagają dobrej znajomości terminologii stosowanej w Związku Sowieckim dla oznaczenia poszczególnych grup deportowanych obywateli polskich oraz struktury systemu represji, ponieważ materiał archiwalny został wytworzony przez różne organa tego systemu. Warunki te oraz realia pracy naukowej w rosyjskich instytucjach archiwalnych decydują o powodzeniu w poszukiwaniach materiałów źródłowych na temat losów obywateli polskich deportowanych w czasie II wojny światowej w głąb ZSRS.